

#44

Zeszyty Artystyczne

TKANINA ARTYSTYCZNA
Wobec współczesności

TEXTILE ART
In the face of contemporary times

Uniwersytet Artystyczny
im. Magdaleny Abakanowicz
w Poznaniu

2(44)/2023

Barbara Górecka

Absolwentka Uniwersytetu
im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
(Instytut Historii Sztuki). Adiunkta
Galerii Plakatu i Projektowania
Graficznego Muzeum Narodowego
w Poznaniu. Wybrane publikacje:
„Książki ilustrowane twórców polskiej
szkoły plakatu – pozapłakátowe ślady
twórczości Henryka Tomaszewskiego,
Jana Młodożeńca i Jana Lenicy”, *Zeszyty
Artystyczne* 39 (2021): 107-124; „(Nie)
martwa natura – motyw jedzenia
w polskiej ilustracji książkowej dla dzieci
i młodzieży ostatniej dekady”, *Studia
Muzealne* z. XXVII (2022): 163-180;
Wiele / Niewiele. Dwie drogi myślenia
w projektowaniu graficznym, kat. wyst.,
Muzeum Narodowe w Poznaniu, Poznań
2023. Obszar zainteresowań: grafika
użytkowa, ilustracja książkowa.

Zeszyty Artystyczne
nr 2 (44)/2023, s. 95-107
doi: 10.48239/ISSN123266824406

Barbara Górecka
Muzeum Narodowe w Poznaniu

Mariaż fotografii,
haftu i rewolucji.
Książka ilustrowana
O adeus do marujo
Flávii Bomfim jako przykład
użycia tkaniny we
współczesnej sztuce
zaangażowanej kierowanej
do dzieci i młodzieży

16 września 2022 roku nakładem brazylijskiego wydawnictwa Pallas ukazała się ilustrowana książka *O adeus do marujo*, której autorką tekstu, jak i szaty graficznej jest Flávia Bomfim. Ilustracje do książki zostały docenione już wcześniej, gdyż artystka otrzymała nagrodę w kategorii Green Island w prestiżowym Międzynarodowym Konkursie Ilustracji Książko-

wych Nami Concours, organizowanym w Ilha Nami w Korei Południowej¹. Wspomniane wyróżnienie jest wyrazem uznania dla twórczości ilustratorów z różnych stron świata. Podczas edycji z 2021 roku nagrodzone prace zostały wybrane przez międzynarodowe jury w składzie: Piet Grobler (Republika Południowej Afryki), Sung-ok Han (Korea Południowa), Yukiko Hiromatsu (Japonia), Klaas Verplancke (Belgia) i Anastasia Arkhipova (Rosja).

Już po oficjalnej premierze publikacja została ogłoszona najlepszą książką dla dzieci 2022 roku przez magazyn „Quatro Cinco Um”². Rok później, na jubileuszowej 60. edycji Międzynarodowych Targów Książki dla Dzieci w Bolonii, *O adeus do marujo* uzyskała Wyróżnienie Specjalne w kategorii Bolognaragazzi Award 2023 Photography Special Category, przyznanej po raz pierwszy w historii tej prestiżowej imprezy. Jury doceeniło dialog artystki z tradycyjnym medium fotograficznym i techniką haftu oraz podjętą tematykę o charakterze historyczno-społecznym³.

Urodzona w Brazylii w 1979 roku Flávia Bomfim jest twórczynią, której jednym ze środków wypowiedzi plastycznej jest haft, sytuujący ją w gronie osób artystycznych wykorzystujących to medium do wypowiedzi zaangażowanej społecznie. W toku swoich poszukiwań twórczych Flávia Bomfim była rezydentką w założonej przez Fondazione Štěpán Zavřel Międzynarodowej Szkole Ilustracji (Scuola internazionale d’Illustrazione) we włoskiej miejscowości Sàrmede (2013), pracowni graficznej Joelle Jolivet w Paryżu (2015) oraz Muzeum Włókiennictwa w meksykańskim mieście Oaxaca (Museo Textil de Oaxaca, 2016).

W latach 2018–2019 Flávia Bomfim ponownie odwiedziła Włochy, realizując w Europie m.in. długofalowy projekt *RiVolti*, na który składały się wystawy w Parmie, Neapolu, Maceracie i Bolonii, warsztaty, rozmowy oraz spotkania. Współkuratorkami projektu były Monica Monachesi, Flávia Bomfim i Barbara Rigon. Pomysł działania artystycznego opierał się na spotkaniu kuratorek z 100 ilustratorkami i ilustratorami z różnych stron świata podczas Międzynarodowych Targów Książki dla Dzieci w Bolonii (2018), czego efektem były portretowe zdjęcia każdej z zaproszonych osób. Po przeniesieniu fotografii na medium tkaniny osoby portretowane otrzymały swoje materiałowe wizerunki z zadaniem, by dodać do nich elementy haftu według własnego pomysłu. Powstała w ten sposób galeria

» 1 Por. https://www.namiconcours.com/winners/2021/2021_greenisland.php?flag=2 (30.06.2023).

» 2 Ana Carolina Caldas, „Autora baiana Flávia Bomfim lança ‘‘O Adeus do Marujo’ em Curitiba,” *Brasil de Fato*, 28.02.2023, <https://www.brasilefatopr.com.br/2023/02/02/autora-baiana-flavia-bomfim-lanca-o-adeus-do-marujo-em-curitiba> (30.06.2023).

» 3 Por. <https://www.bolognachildrensbookfair.com/en/awards/bolognaragazzi-award/bolognaragazzi-award-all-the-2023-winners/photography-2023-special-category/10912.html> (30.06.2023).

złożyła się na wystawę, a całość zwieńczyły spotkanie oraz rozmowa o doświadczeniu pracy z igłą i nicią (dla niektórych było to pierwsze spotkanie z tą techniką)⁴.

Sam projekt *RiVolti* pozwolił poruszyć m.in. kwestie władzy, dostępności i spuścizny kolonializmu zawartych w symbolicznym pytaniu o liczbę szwów, która odkrywa/ingeruje/dookreśla ludzką twarz, a proces interwencji w medium tkaniny pomyślany został jako zaproszenie do przełamania dominującej fotograficznej narracji, do opowiedzenia osobistej historii oraz zajęcia własnego stanowiska⁵.

Innym wieloletnim konceptem, w który zaangażowana jest brazylijska artystka, jest *Bordar os Sonhos (Wyhaftuj marzenia)*, projekt zainicjowany w 2013 roku. Skupia on grupę kobiet z dzielnicy Sussuarana w brazylijskim Salwadorze (region Bahia, co ma także znaczenie w kontekście miejsca pochodzenia samej Flávia Bomfim), które kreują obrazy swoich wspomnień, codziennego życia, a przede wszystkim marzeń, w technice haftu, bez narzuconych odgórnie ograniczeń stylistycznych czy technicznych. U źródeł pomysłu leży dyskusja o granice między rzemiosłem a sztuką wysoką, rękodziełem a sztuką unikatową⁶, ale także pytanie o osiągalność realizacji marzeń i planów w świetle chociażby poziomu bahijskiej edukacji czy dostępnej wiedzy, jak i zasobności finansowej mieszkańców, w tym przede wszystkim kobiet tego regionu⁷.

Flávia Bomfim zaprojektowała także haftowane ilustracje dla takich czasopism jak brazylijska odsłona „Le Monde Diplomatique” (*Rewolucja będzie feministyczna*, okładka numeru styczniowego, 2018) oraz „Folha de São Paulo”, okładki książkowe m.in. do publikacji wydawnictwa Boitempo: *Pensamento Feminista Negro (Czarna myśl feministyczna, 2019)* oraz *Interseccionalidade (Nakładanie, 2021)*, czy serii tytułów autorstwa Patricii Hill Collins, poświęconych problematyce z zakresu socjologii.

Wśród aktywności na polu twórczym artystki warto także wymienić jej zaangażowanie w stworzenie Festiwalu Ilustracji i Literatury Filexpan-

» 4 Opis projektu z punktu widzenia uczestniczek, Ady Augustyniak, można odnaleźć na stronie internetowej artystki: <https://www.adaaugustyniak.pl/OTHER-PROJECTS/RIVOLTI> (30.06.2023).

» 5 Nanda Maia, „Flávia Bomfim. Transgressora e polissêmica,” *Revista Continente*, 01.07.2022, <https://revistacontinente.com.br/edicoes/259/flavia-bomfim-> (30.06.2023)

» 6 Problem rozróżnienia między sztuką wysoką a rzemiosłem oraz konsekwencji przyporządkowania twórczości z zakresu tkaniny artystycznej, w tym haftu, do drugiego z wymienionych obszarów jest przedmiotem rozważań już od lat 80. XX wieku, w tym m.in. Rozsiki Parker czy Griseldy Pollock (por. rozdział „Crafty women and the hierarchy of the arts,” w: Rozsika, Parker, Griselda, Pollock, *Old Mistresses. Women, Art and Ideology* (Londyn: Bloomsbury Publishing Plc, 2021): 55-92 [książka oryginalnie została opublikowana w 1981 roku przez Pandora Press]. Jednym z interesujących podsumowań dróg dyskusji, począwszy od wartościujących konotacji terminu *sztuka* w kontraście do pojęcia *rzemiosło*, przez kryteria estetyczne, funkcjonalne i semantyczne, jest artykuł Sally J. Markowitz, „The Distinction between Art and Craft,” *The Journal of Aesthetic Education*, nr 1 (1994), 55-70.

» 7 Więcej o projekcie można przeczytać na stronie internetowej: <https://bordarossonhos.blogspot.com/> (30.06.2023).

dido (Festival de Ilustração e Literatura Filexpandido, Salvador, Bahia), zapoczątkowanego w 2013 roku. Wydarzenie zrzesza osoby związane z tworzeniem książek oraz czytelniczek i czytelników, jest platformą wymiany doświadczeń, a także kontaktów między wydawnictwami publikującymi wartościowe tytuły zarówno pod kątem literackim, jak i graficznym. W tym świetle projektowanie oraz tworzenie książek jest naturalną konsekwencją zainteresowań zawodowych artystki, o czym świadczy publikacja będąca głównym tematem niniejszego artykułu.

Historia żołnierza

Okładka *O adeus do marujo* (tłum. *The sailors goodbye/Pożegnanie marynarza*) przykuwa uwagę kompozycją skoncentrowaną na portrecie mężczyzny, fotografii przedstawiającej w trzech czwartych popiersie Manoela Gregório do Nascimento, wizjonera *Buntu bicza* z 1910 roku. Jednak głównym bohaterem narracji jest João Cândido Felisberto (1880–1969), znany jako Almirante Negro, marynarz, dowódca rewolty, przez wiele lat służący w brazylijskiej marynarce wojennej.

Książka jest artystycznym i lirycznym, a jedynie po części dokumentalnym, zapisem biografii, w której przeplatają się poezja, fotografie i haft ułożone w wątki z życia João Cândido i jego towarzyszy. Cândido przyszedł na świat w rodzinie afro-brazylijskiej, jego rodzice byli niewolnikami. W wieku 13 lat wstąpił do marynarki wojennej, gdzie jako osoba o czarnym kolorze skóry doświadczał szczególnych form przemocy ze strony białych oficerów. Cândido znalazł się w grupie kilku marynarzy wysłanych do Newcastle-Upon-Tyne w Anglii w celu budowy pancernika Minas Geraes. Zdobyte tam doświadczenie życia w warunkach zwiększonych swobód wywołało w nim rosnącą niezgodę na sytuację żołnierzy w jego rodzimej jednostce. Kluczowym punktem zapalnym stał się moment wymierzenia jednemu z marynarzy niezgodnej z prawem kary 250 uderzeń bata (zamiast oficjalnie dopuszczanych 25), co było początkiem *Revolta da Chibata* (*Buntu bicza*) w listopadzie 1910 roku.

Almirante Negro, dowódca rewolty, stanął na czele grupy, która przejęła kontrolę nad dwoma pancernikami, Minas Geraes i São Paulo. Wśród postulatów stawianych przez marynarzy było zniesienie tortur (w tym chłosty) jako formy kary i poprawa warunków życia w brazylijskiej marynarce wojennej. Cândido jako jeden z dwóch z grupy buntowników przeżył więzienie Ilha das Cobras, a *Revolta da Chibata* była określana jako symbol heroicznej walki robotniczej, której wymiar postrzega się zarówno w kontekście polepszenia warunków pracy, jak i dążenia do emancypacji na tle rasowym⁸.

» 8 Znaczenie wydarzenia doceniono niestety wiele lat później, sam Cândido mimo zniesienia

Przeprowadziłam kwerendę w czasopismach z epoki, przejrzałam wszystkie opublikowane zdjęcia, a także artykuły i przemówienia. Ciekawie jest czytać gazety, poznawać reakcje ówczesnej opinii publicznej, która bała się tych łodzi podejrzewanych o chęć zniszczenia miasta [chodzi o przejęte przez buntowników dwa pancerniki – przyp. autorki]. Zbudowałam tę historię w oparciu o sfotografowane fakty i hafty João wykonane podczas jego pobytu w więzieniu⁹.

Kompozycje ilustracji przedstawiają nie tylko osoby bezpośrednio związane z *Buntem bicza*, czyli João Cândido i jego towarzyszy. To opowieść ukazująca jeden z przełomowych momentów w historii Brazylii, ale w szerszym kontekście także historia człowieka oraz jego uniwersalnej potrzeby sprawiedliwości i szacunku bez względu na pochodzenie, status ekonomiczny czy kolor skóry.

Środkiem wyrazu artystycznego, po który sięgnęła Flávia Bomfim, jest kolaż cyjanotypii – tradycyjnej techniki fotograficznej i haftu. Cyjanotypia, wynaleziona i opisana przez Sir Johna Herschela w 1842 roku, pierwotnie była metodą uzyskania obrazu poprzez wykorzystanie światłoczułości soli żelaza. W wyniku użyciu błękitu pruskiego powstają monochromatyczne obrazy w charakterystycznym odcieniu barwy niebieskiej. Cyjanotypia była jednocześnie przedmiotem zainteresowania i odrzucenia, środowisko zawodowych fotografów było podzielone głównie ze względu na nienaturalny w ich opinii odcień błękitu oraz techniczne ograniczenia tonalne. Artystyczne aspekty cyjanotypii na samym początku jej istnienia doceniła i wykorzystwała Anna Atkins (1799–1871), brytyjska botaniczka i fotografka, której *British Algae: Cyanotype Impressions* (1843–1851) część badaczy uznaje za pierwszą w historii publikację ilustrowaną fotografiami¹⁰. Początkowo cyjanotypia wykorzystywana była jako metoda dokumentacji służąca między innymi utrwalaniu ważnych przedsięwzięć inżynierskich oraz powielaniu rysunków technicznych. Z kolei jej walory artystyczne wykorzystywali twórcy reprezentujący różne stylistyki i kompozycyjne efekty plastyczne. W kontekście opisywanej książki warto przywołać postać fotografa Freda Hollanda Daya (1864–1933)¹¹, zwłaszcza jego wykonane w technice cyjanotypii portrety marynarzy. Holland

wyroku oraz zwolnienia z więzienia nie wrócił do służby w wojsku, popadł w biedę i doświadczył dyskryminacji pracując w porcie za bardzo niskie wynagrodzenie. W 2008 roku w Rio de Janeiro wzniesiono pomnik upamiętniający Almirante Negro.

» 9 Leguen Laurence, „O Adeus do Marinheiro, l'adieu du marin. Entretien avec Flavia Bomfim,” *Miniphlit*, 12.03.2023, <https://miniphlit.hypotheses.org/6219> (30.06.2023).

» 10 Meredith Key Soles, „Atkins Anna,” w: *Encyclopedia of nineteenth-century photography*, red. John Hannavy (Nowy Jork: Taylor & Francis Group 2008), 93-95.

» 11 Pam Roberts, „Fred Holland Day,” w: *Encyclopedia of nineteenth-century photography*, red. John Hannavy (Nowy Jork: Taylor & Francis Group 2008), 389-391.

Day kreował nastrojowe obrazy o melancholijnym zabarwieniu, łagodnym świetle i subtelności. Za jedną z pierwszych artystek, która rozpoczęła proces eksperymentowania z różnymi technikami fotograficznymi, w tym kompozycjami uzyskanymi metodą cyjanotypii, postrzeżę się amerykańską fotografkę Betty Hahn (1940). Twórczyni ingerowała w kompozycję zdjęcia między innymi sięgając po haft, który służył jej do podkreślania wybranych elementów struktury, jak i nadawania im głębszego znaczenia conceptualnego, w którym splatają się pytania o przyziemność powtarzalnych czynności dnia codziennego i ich rutynę, a także zaznaczenia feministycznego spojrzenia na aspekt anonimowości kobiecego rękodziela¹².

Tymczasem Flávia Bomfim przenosząc w technice cyjanotypii istniejące już fotografie dokumentujące *Revolta da Chibata* czy reprodukcje fragmentów gazet z epoki na tkaninę bawełnianą o surowym splocie wydobywa archiwalny wyraz wykorzystanych zdjęć. Poza portretami João Cândido i jego towarzyszy, artystka umieszcza także obraz majestatycznego statku u brzegów portu, będącego prezentacją wojskowej siły oraz postępu wojennej myśli technicznej, ale i groźby oraz desperacji buntowników. Przenosi na medium tkaniny, a następnie haftowanej ilustracji, fotograficzne ślady życia João Cândido – jego wizerunki w roboczym ubraniu, w mundurze i charakterystycznym nakryciu głowy. Niektóre kompozycje z rozkładówek artystka buduje na abstrakcyjnym tle farbowanej tkaniny. Na tak przygotowane fotografie nakłada drugą warstwę – linię białej, błękitnej lub granatowej nici z wyrazistym akcentem jaskrawej żółci, ujętych w formę haftu o symbolicznym znaczeniu. Ta ingerencja w dokumentalny obraz jednocześnie przełamuje jego historyczny i faktograficzny charakter, nadając całości rys poetyckiej żeglarskiej pieśni.

Dlaczego niebieski i żółty? Czy żółty to kolor nadziei?

Wybrałam kolor niebieski, kolor cyjanotypii, do reprodukcji fotografii historycznych. Muszę się przyznać, że w tej książce nie chodzi tylko o João, na obrazach umieściłam także pozostałych przywódców buntu, a następnie zaprosiłam morze jako współbohatera tej opowieści. Morze, tak błękitne, które zna historię tych żeglarzy. Morze, które jest świadkiem tego, co się wydarzyło. Potrzebowałam też dodać światła, kontrastu, stąd użycie żółtego¹³.

Wybór techniki wiąże się z samą postacią głównego bohatera i jego osobistej historii wyszywania. Podczas 34. Biennale w Sao Paulo, organi-

» 12 Por. Steve Yates, David Haberstitch, Dana Asbury, Betty Hahn: *Photography or Maybe Not* (Albuquerque: University of New Mexico Press, 1995).

» 13 Laurence, „O Adeus do Marinheiro...,” 2022.

zowanego w 2021 roku w *Círculo de Arte #9*, w części wystawy zaprojektowanej w celu nawiązania dialogu z publicznością oraz szukania nowych relacji między dziełami sztuki, zaprezentowano dwie tkaniny wyhaftowane przez marynarza rewolucjonistę¹⁴. Prace powstały w ciągu prawie dwóch lat, które Almirante Negro spędził w niezwykle trudnych warunkach więziennych. Jedna z nich jest zapisem wyhaftowanych słów, w tym hasła *O Adeus do Marujo*, odzwierciedlonego w tytule książki Flávia Bomfim. W centrum poplamionej tkaniny widnieje zarys dwóch dłoni trzymających kotwicę, okolonych ornamentem roślinnym wyszytym za pomocą jednolitej kolorystycznie, ciemnej nici. Najważniejszym akcentem drugiej kompozycji jest broczące serce przebite sztyletem, zwłaszcza ekspresyjne i przykuwające uwagę krople czerwonej krwi.

'O adeus do marujo' jest książką o konkretnym momencie z życia João Cândido, o chwili, w której przewodził *Revolta da Chibata*, ale także o późniejszej goryczy i stracie, która skłoniła go do haftowania. To książka o czasie, o naszych przodkach, o pamięci, o wiatrach, o sprawiedliwości, o marzeniach, o błękitie i o morzu

– mówi autorka¹⁵.

Książka ilustrowana

Fotograficzny portret Manoela Gregório do Nascimento prezentowany na okładce wzbogacają liczne linie prowadzonej miękko nici. Okalające jego ramiona, rytmicznie powtarzające się miękkie fale oraz ornament roślinny stanowią wizualną ramę dla twarzy mężczyzny. W tej stylizowanej bordiurze akcent stanowi żółta forma statku, będąca kolorystyczną przeciw wagą dla wiązki promieni o tej samej barwie, koncentrycznie rozchodzących się z oczu marynarza. Flávia Bomfim sięga po prosty tradycyjny ścieg, jego linie są dopracowane, choć nie idealne. Praca sprawia wrażenie gotowej, dokończonej, artystka ukrywa pod spodem supły i inne niedoskonałości prowadzonej nici. Swój warsztat odsłania przed oczami odbiorcy na tylnej okładce, która ukazuje rewers tkaniny. Uzyskuje w ten sposób lustrzane odbicie głównej kompozycji, którą budują subtelnie przebijająca się przez powierzchnię płótna fotografia oraz w tej odsłonie splecione węzły, nici, supły i nieregularne linie.

Wyklejka książki jest zestawieniem nierówno zafarbowanego materiału w wiodącym w całości odcieniu błękitu z kontrastującymi elementami nawiązującymi do haftowanych motywów. Wśród zawieszonych

» 14 Por. <http://34.bienal.org.br/agenda/9322> (30.06.2023)

» 15 Caldas, „Autora baiana...,” 2023.

w niebieskiej przestrzeni form powtarzają się wątki zapowiadające treść przedstawionej historii, jak i obecne w innych częściach narracji fragmenty ilustracji: ptaki, kotwice, serca, ornamenty floralne, igły.

Następujące po sobie rozkładówki ułożone są w spójnej kompozycji opowiadanej wierszem historii. Przedstawienia są mniej lub bardziej wykończone – w odróżnieniu od dopieszczonej pierwszej strony okładki, w innych ilustracjach Bomfim zostawia widocznymi ślady swojego warsztatu. Elementami kompozycji, które pełnią coraz bardziej wyrazistą wizualnie rolę, stają się pozostawione splątane nici lub ich fragmenty porzucone jakby w połowie procesu tworzenia, czy wbite w materiał igły skontrastowane z fragmentami o bardzo precyzyjnym wykonaniu. Artystka umiejętnie prowadzi wyważoną grę między tłem tkaniny z wizerunkami o charakterze realistycznym (reprodukcje fotografii i fragmentów gazet) a wątkami abstrakcyjnymi, dynamicznie prowadząc haft w formie cienkiego konturu lub zdecydowanie wypukłych i niemal trójwymiarowych kształtów.

Narrację rozpoczynają kadry przedstawiające uproszczoną mapę morza. Na ekspresyjnie podzielonej kolorystycznie powierzchni surowego płótna Flávia Bomfim kreuje fastrygowane przesmyki i pasy łądu, zaokrąglone kształty zatok, pomiędzy którymi dryfują niewielkie w skali całości stateczki. Gdy autorka w warstwie literackiej przyrównuje żeglarzy do łodzi i mapy, w portret marynarza wplata surowe, celowo niedokończone fragmenty zarysu łądu i kontrastującą z nim dopracowaną formę kotwicy. Nawarstwione, splątane nici oraz igła wbita w twarz mężczyzny otwierają interpretację na wielość kolejnych wątków. W niektórych rozkładówkach kwieciste zdobne ornamenty zdają się wypełniać przestrzeń, nie znosząc elementów pustki, są gęste i przytłaczające.

Takie rozwiązanie kompozycyjne obecne jest w scenie, w której João czyta swoją rewolucyjną odezwę. Fotografia przedstawia dwóch mężczyzn w charakterystycznych marynarskich, białych nakryciach głowy i mundurach, tło nad nimi – trzymana przez głównego bohatera kartka papieru, zapewne z zapisanymi postulatami, jak i fragmenty ich ubrań – zdominowane zostało przez wielość drobnych, powtarzających się elementów. To swoiste *horror vacui*¹⁶ dodaje nie tylko zdobności, ale też wzmacnia wrażenie przestrzenności ujęcia.

Innym razem artystka wybiera drogę bardziej oszczędną, skupiając uwagę odbiorcy na reprodukowanym zdjęciu, ścięciem bardziej dyskretnie dopowiadając symbolikę przedstawienia. W taki sposób jawi się m.in. portret Almirante Negro, na którym João Cândido został przedstawiony jako niezłomny mężczyzna z wysoko uniesioną głową i dumnym wzrokiem.

» 16 *Horror vacui*: „tendencja do całkowitego wypełniania pola powierzchni przedmiotu mnogością motywów ornamentalnych, bez pozostawienia pustego tła,” *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, red. Krystyna Kubalska-Sulkiewicz, Monika Bielska-Łach, Anna Manteuffel-Szarota (wyd. IV, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2003), 153.

Jego wyraziste spojrzenie podkreślają mocny światłocień i silnie wydobyty kontrast. Twarz Cândido została wpleciona w kształt latarni morskiej, ramiona w białej marynarskiej koszuli stały się tym samym wyspą, zarysem bezpiecznego łądu oraz niewzruszonego fundamentu. Koncentrycznie rozchodzące się promienie światła w górnej części ilustracji zostały wykonane po części z długich gładkich kawałków nici, jak i delikatnie doszytych, równie długich igieł. Ekspresję układu w dolnej części kompozycji wzmacniają symetryczne węże, przyszyte fastrygą.

Jedną z najbardziej wyrazistych jest ilustracja przedstawiająca symbolicznie historię ucisku i przemocy wobec osób o czarnym kolorze skóry. Również ta kompozycja w zdecydowany sposób przełamuje schemat kolorystyczny całości, bowiem część haftowana została wyszyta za pomocą intensywnie czerwonej nici. Fotografia zreprodukowana na tkaninie pochodzi z kolekcji zdjęć niewolników zamieszkujących tereny Ameryki Północnej¹⁷ i przedstawia mężczyznę prezentującego plecy pokryte licznymi bliznami. Na jego ciele – plecach oraz ramieniu – artystka wyhaftowała kontury trzech kontynentów (Ameryki Północnej, Ameryki Południowej i Afryki), wypełniając je pieczołowicie za pomocą regularnej fastrygi i pozostawiając jednocześnie nici swobodnie opadające w dół przy dolnej krawędzi wyszytego kształtu. Plamy nasyconego czerwonego koloru momentalnie przywodzą na myśl skojarzenie z jęczącą się raną, ekspresyjny wyraz kompozycji łagodzą zaś błękitne fale spokojnej toni i wyszyty kobaltową nicią statek, powoli wspinający się po ręce mężczyzny. Zmącone delikatnymi falami lustro wody oraz statek, w tym kontekście możliwy do odczytania jako symbol drogi ku wolności, stają się obietnicą spełnienia powierzanych m.in. w osobie João Cândido marzeń o społecznej równości i sprawiedliwości.

Mężczyźni haftujący

Książka to rozmowa, którą nawiązuję z obrazami i historią. W ten sposób staram się zbliżyć do João. Był marynarzem, który haftował, więc cytuję jego wyszywane kompozycje oraz prowadzę z nim dialog w przestrzeni materiału i haftu¹⁸.

O adeus do marujo jest pierwszym tomem zaplanowanej przez Flávię Bomfim trylogii, której bohaterami będą haftujący mężczyźni pochodzenia brazylijskiego. Oprócz João Cândido, artystka zamierza złożyć

» 17 Informacja zaczerpnięta bezpośrednio od autorki.

» 18 Leonardo Neto, „Ilustradora baiana vence concurso na Coreia do Sul,” *Publishnews*, 25.02.2021, <https://www.publishnews.com.br/materias/2021/02/25/ilustradora-baiana-vence-concurso-na-coreia-do-sul> (30.06.2023).

literacki ukłon dwóm twórcom sztuki współczesnej. Są nimi Bispo do Rosário i José Leonilson Bezerra¹⁹.

Jakie są Twoje plany?

João to pierwsza część trylogii o trzech dysydentach. Był on czarnym przywódcą buntu. Drugi tom będzie historią o wielkim twórcy naszej [brazylijskiej – przyp. autorki] sztuki współczesnej, Leonilsonie, bardzo znanym w Europie artyście, który zmarł na AIDS, a trzeci o Arthurze Bispo do Rosário, który pisał na tkaninach. Będzie to opowieść o trzech dysydentach, którzy użyli haftu jako środka wyrazu. Myślę, że mogą użyć fotografii jako różnych sposobów wyrażenia siebie, bez ograniczania się do cyjanotypii, jak w przypadku João²⁰.

Koncept jest intrygujący przede wszystkim z punktu widzenia społecznego postrzegania haftu w kontekście płci osób go wykonujących. W średniowieczu tradycyjnie rzemiosłem, a zatem i haftem, zajmowali się mężczyźni w przestrzeni profesjonalnych warsztatów hafciarzy. W późniejszych wiekach haft skojarzono z pierwiastkiem żeńskim i nadal to właśnie kobietom przypisuje się największą aktywność na tym polu²¹. Tradycyjnie wyszywania uczono młode dziewczęta jako jednego z obowiązkowych elementów podstawowego wykształcenia dziewczyny, a później młodej żony i matki – robótka ręczne miały być przejawem opanowania i dyscypliny, przydatne w tworzeniu drobiazgów dekorujących przestrzeń domu. Wyszywane serwetki czy zdobne makatki uosabiały niewinność, powściągliwość i zaangażowanie kobiety w rolę żony, a także gospodyni, a wzbogacona nimi przestrzeń domu podnosiła jego rangę jako miejsca przytulnego i bezpiecznego. Szczególnie ważnym był także kontekst relacji międzypokoleniowej, tajemników rzemiosła przenoszonego z matki na córkę, a zdobyta umiejętność haftowania była jednym z elementów przynoszących pożądaną aprobatę otoczenia. Kobiety haftowały samotnie w domu

» 19 Arthur Bispo do Rosário (1909–1989) – brazylijski artysta, samouk, zaliczany do twórców tzw. sztuki naiwnej. Zdiagnozowany na schizofrenię, przez kilkadziesiąt lat mieszkał w zakładzie psychiatrycznym w Rio de Janeiro, gdzie tworzył dzieła sztuki z przedmiotów przez niego znalezionych – haftowane sztandary odzwierciedlające jego objawienia natury religijnej i metafizycznej. José Leonilson Bezerra (1957–1993) – brazylijski artysta konceptualny, rysownik, twórca haftu i przestrzennych obiektów tkaniny artystycznej. Absolwent Escola Pan-Americana de Arte i Fundação Armando Alvares Penteado (FAAP) w São Paulo. Zmarł w wyniku komplikacji związanych z chorobą AIDS.

» 20 Laurence, „O Adeus do Marinheiro...,” 2022.

» 21 Na łamach czasopisma „The Guardian” w 1979 pojawia się komentarz dotyczący ulubionych rozrywek mężczyzn, wśród których szeroko rozumiane robótka ręczne zajmują 2%. Stan ten ulega zmianie, nadal jednak haft przypisywany jest przede wszystkim kobietom. Por. Rozsika Parker, *The Subversive Stitch: Embroidery and the Making of the Feminine* (Londyn: I.B. Tauris & Co. Ltd, 2010), 1.

lub spotykając się z innymi kobietami, kontynuując tradycję i umacniając postrzeganie siebie w tej narzucanej im społecznie roli.

Z takim postrzeganiem techniki haftu dyskutuje Rozsika Parker w książce *The Subversive Stitch: Embroidery and the Making of the Feminine* (The Women's Press Ltd., Londyn 1984), interpretując proces wyszywania z jednej strony jako historyczne narzędzie opresyjne względem kobiet, z drugiej ich prywatną przestrzeń autonomii. Przywołując przykłady sztuki współczesnej wskazuje na jego nowy wymiar w sztuce kobiet – artystek feministycznych celowo kwestionujących obecność haftu w tradycyjnej definicji kobiecości²².

Choć sama technika łączenia medium fotograficznego z haftem w celu wyrażenia idei zaangażowanych społecznie nie jest bardzo nowatorska, uwagę skupia jej wykorzystanie w obiekcje artystycznym, którego przewidywanym odbiorcą są dzieci. Flávia Bomfim, umiejscawiając w centrum fabuły historię czarnoskórego obywatela Brazylii, oddaje głos społeczności swojego kraju, która bywa reprezentowana w literaturze dla młodszych czytelniczek i czytelników bardzo rzadko lub niemal wcale. Powołując się na historię buntownika, rewolucjonisty i jednocześnie marzyciela, podejmuje nadal żywą dyskusję o rasizmie, równości i nierówności społecznej. Pytana o to, czy temat nie jest zbyt trudny, odpowiada, że ocenić to może jedynie odbiorca wedle swojej wrażliwości. Tymczasem książki o tematyce przełamującej pospolicie poruszane wątki w literaturze dziecięcej i młodzieżowej, odczarowujące właściwy jej mit oparty na budowaniu wizji świata za pomocą wydestylowanej, sympatycznej i pastelowej kolorystyki, są nadal nieliczne, publikowane w małych nakładach, często przez kameralne niezależne i jednocześnie ambitne wydawnictwa. Bywa nawet, że są cenzurowane, a jednak potrzebne i konieczne, aby dać dziecku możliwość wyjścia poza sploty, wyidealizowany wymiar, oczyszczony z trudnych emocji i wyzwania. Dobór tematyki, jak i bardzo rzadko obecnych w książce dla dzieci i młodzieży środków plastycznych²³ czynią z *O adeus do marujo* publikację o wyjątkowym charakterze i wartości szczególnej uwagi. Świadczą o tym także międzynarodowe nagrody, które otrzymała książka, przyznawane nie tylko w brazylijskim środowisku, z którego wywodzi się Flávia Bomfim. ●

» 22 W 2010 roku, w związku z organizowaną w Victoria&Albert Museum wystawą *Quilts 1700–2010 Hidden Histories*, ukazało się wznowienie publikacji, uaktualnione przez autorkę i wzbogacone nowym komentarzem.

» 23 Haft jako nośnik języka artystycznego w ilustracji książkowej pojawia się sporadycznie, przede wszystkim w kompozycjach o charakterze malarskim czy w roli dekoracyjnego odzwierciedlenia obrazowanego tekstu. Na tym tle interesująco wyróżnia się Iwona Chmielewska, która ilustrując książki sięga m.in. po kolaże tworzone w oparciu o jej własną kolekcję serwetek, makatek, fragmentów tkanin, także haftowanych, które służą jej do opowiadania narracji o charakterze historycznym. Por. Iwona Chmielewska, *Lullaby for grandmother (Kolysanka dla babci)*, (Seul: BIR Publishing Co., Ltd., 2019).

Abstrakt

Mariaż fotografii, haftu i rewolucji. Książka ilustrowana *O adeus do marujo* Flávia Bomfim jako przykład użycia tkaniny we współczesnej sztuce zaangażowanej kierowanej do dzieci i młodzieży. Artykuł przedstawia sylwetkę Flávii Bomfim, brazylijskiej artystki współczesnej, która wykorzystuje haft w sztuce zaangażowanej społecznie. Szczególnym obiektem zainteresowania jest książka ilustrowana *O adeus do marujo* (2022), która przedstawia historię João Cândido, przywódcy *Buntu bicza*.

Słowa kluczowe:

książka ilustrowana, tkanina artystyczna, haft, ilustracja, Brazylia

Bibliografia

1. Augustyniak, Ada. „RiVOLTl. What is the face? project curated by Monica Monachesi, Flavia Bonfim and Barbara Rigon”, *adaaugustyniak.pl*, <https://www.adaaugustyniak.pl/OTHER-PROJECTS/RiVOLTl> (30.06.2023).
2. Caldas, Ana Carolina. „Autora baiana Flávia Bomfim lança “O Adeus do Marujo” em Curitiba”, *Brasil de Fato*, 28.02.2023, <https://www.brasildefatopr.com.br/2023/02/02/autora-baiana-flavia-bomfim-lanca-o-adeus-do-marujo-em-curitiba> (30.06.2023).
3. Key Soles, Meredith. „Atkins Anna”. W: *Encyclopedia of nineteenth-century photography*, red. John Hannavy, 93-95. Nowy Jork: Taylor & Francis Group 2008.
4. Kubalska-Sulkiewicz, Krystyna, Bielska-Lach, Monika, Manteuffel-Szarota, Anna (red.). *Słownik terminologiczny sztuk pięknych* (wyd. IV). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2003.
5. Laurence, Leguen. „O Adeus do Marinheiro, l’adieu du marin. Entretien avec Flavia Bomfim”, *Miniphlit*, 12.03.2023, <https://miniphlit.hypotheses.org/6219> (30.06.2023).
6. Markowitz, Sally J. „The Distinction between Art and Craft”, *The Journal of Aesthetic Education*, nr 1 (1994): 55-70.
7. Maia, Nanda. „Flávia Bomfim. Transgressora e polissêmica”, *Revista Continente*, 01.07.2022, <https://revistacontinente.com.br/edicoes/259/flavia-bomfim> (30.06.2023).
8. Neto Leonardo. „Ilustradora baiana vence concurso na Coreia do Sul”, *Publishnews*, 25.02.2021, <https://www.publishnews.com.br/materias/2021/02/25/ilustradora-baiana-vence-concurso-na-coreia-do-sul> (30.06.2023).
9. Parker, Rozsika. *The Subversive Stitch: Embroidery and the Making of the Feminine*. Londyn: I.B. Tauris & Co. Ltd, 2010.
10. Parker, Rozsika; Pollock, Griselda. *Old Mistresses. Women, Art and Ideology*. Londyn: Bloomsbury Publishing Plc, 2021.
11. Roberts, Pam. „Fred Holland Day”. W: *Encyclopedia of nineteenth-century photography*, red. John Hannavy, 389-391. Nowy Jork: Taylor & Francis Group 2008.
12. Yates, Steve; Haberstick, David; Asbury Dana. Betty Hahn: *Photography or Maybe Not*. Albuquerque: University of New Mexico Press, 1995.

Źródła internetowe:

1. <http://34.bienal.org.br/agenda/9322> (30.06.2023).
2. <https://bordarossoinhos.blogspot.com/> (30.06.2023)
3. <https://www.bolognachildrensbookfair.com/en/awards/bolognaragazzi-award/bolognaragazzi-award-all-the-2023-winners/photography-2023-special-category/10912.html> (30.06.2023).
4. https://www.namiconcours.com/winners/2021/2021_greenisland.php?flag=2 (30.06.2023).

Zeszyty Artystyczne

#44 / 2023 / rok XXXII

Rada programowa „Zeszytów Artystycznych”

Izabella Gustowska
Marek Krajewski
Mária Orišková
Jörg Scheller
Miško Šuvaković

Redaktorka prowadząca Magdalena Kleszyńska

Redaktorka naczelna Justyna Ryzek

Zastępczyni redaktorki naczelnej Ewa Wójtowicz

Redaktorka tematyczna Izabela Kowalczyk

Sekretarzynie redakcji Magdalena Kleszyńska

Redaktor graficzny Bartosz Mamak

Korekta Joanna Fifielska, Filologos

Tłumaczenia

Marcin Turski
Józef Jaskulski

Korekta anglojęzyczna Michael Timberlake

Kontakt

zeszyty.artystyczne@uap.edu.pl

ISSN 1232-6682

© Copyright by Uniwersytet Artystyczny
im. Magdaleny Abakanowicz
w Poznaniu 2023

Wersją pierwotną czasopisma
jest wersja drukowana.

Wydawca

Uniwersytet Artystyczny
im. Magdaleny Abakanowicz w Poznaniu
Wydział Edukacji Artystycznej i Kuratorstwa
Aleje Marcinkowskiego 29
60-967 Poznań 9

tel. +48 61 855 25 21
e-mail: office@uap.edu.pl
www.uap.edu.pl

Druk

MJP Drukarnia Poterscy Sp. j.
ul. Romana Maya 30
61-371 Poznań

MEiN

UAP | POZNAŃ

Stworzenie anglojęzycznej wersji publikacji –
płatne ze środków Ministerstwa Edukacji i Nauki
na podstawie umowy nr RCN/SP/0363/2021/1
stanowiących pomoc przyznaną w ramach programu
„Rozwój czasopism naukowych”.

nakład 100 egz.

ISSN 1232-6682

